

Romuald Pietkiewicz, *W poszukiwaniu „szczyrego słowa Bożego”*. Recepcja zachodnioeuropejskiej hebraistyki w studiach chrześcijańskich w Rzeczypospolitej doby renesansu (Rozprawy Naukowe PWT 86; Wrocław: Wydawnictwo PWT, 2011). Ss. 308. 48 zł. ISBN: 978-83-7454-176-3

KS. WOJCIECH PIKOR

Instytut Nauk Biblijnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
adres: Aleje Racławickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: pikorwo@wp.pl

W swojej rozprawie doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Migonia pt. *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518–1638. Sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego* (2003) ks. Pietkiewicz opisuje przekłady Pisma Świętego na język polski w latach 1518–1638, stawiając przy tym pytanie o technikę przekładu, za którą służy interpretacja tekstu biblijnego. W rozprawie habilitacyjnej, będącej przedmiotem niniejszej, recenzji wrocławski biblista powraca do kwestii polskich przekładów Pisma Świętego w okresie renesansu, podejmując próbę usytuowania polskiego edytorstwa biblijnego na tle rozwijającej się intensywnie w Europie w XVI w. chrześcijańskiej hebraistyki. Sztandarowe hasło renesansu powrotu do źródeł znalazło oddźwięk również w reformacji, która uznała Pismo Święte za najważniejsze źródło wiary chrześcijańskiej (*sola Scriptura*). Naukę o języku hebrajskim znalazła sobie miejsce w strukturach uniwersyteckich, zaś studia hebraistyczne zostały wsparte licznymi pomocami napisanymi po łacinie przydatnymi w poznawaniu i opanowaniu biblijnego języka hebrajskiego (słowniki, gramatyki, przekłady). Rodzi się pytanie o recepcję zachodnioeuropejskich studiów hebraistycznych w Rzeczypospolitej, której świadectwem są trzy bogato komentowane różnowieczne przekłady całej Biblii hebrajskiej na język polski (Biblia brzeska, Biblia nieświeska, Biblia gdańska) oraz katolicki przekład ks. Jakuba Wujka, który tłumaczył wprawdzie z Wulgaty, korzystając jednak szeroko z Biblii hebrajskiej. W związku z tym ks. Pietkiewicz stawia we wprowadzeniu osiem pytań, które wyznaczają cel jego pracy badawczej (s. 19) zmierzający do ustalenia kształtu owej recepcji (w jakim stopniu miała ona charakter kreatywny, a w jakim – odtwórczy), jej dynamiki (jak dokonywał się proces przyswajania wiedzy hebraistycznej w Rzeczypospolitej; czy był on stymulowany przez kontakt z wyznawcami judaizmu zamieszkującymi tereny Rzeczypospolitej; w jaki sposób były zorganizowane w Rzeczypospolitej

studia hebraistyczne) i wreszcie charakteru polskiej hebraistyki (w jakim stopniu była ona humanistyczna, a w jakim – wyznaniowa; jaki poziom naukowy reprezentowali nasi hebraiści).

Tak postawiony cel badań wymaga podejścia interdyscyplinarnego, które połączy cztery metody badawcze (s. 19): metodę historyczną (krytyczne studium źródeł w celu rekonstrukcji historii studiów hebraistycznych w relacji do humanizmu i reformacji), bibliograficzną (klasyfikacja starych druków), bibliologiczną (analiza procesu produkcji, rozpowszechniania i lektury książek) i filologiczną (studium porównawcze różnych wersji tekstu Pisma Świętego z wykorzystaniem naukowej krytyki tekstu biblijnego). Już sama różnorodność podejść metodologicznych sygnalizuje obfitość materiału źródłowego wykorzystanego w monografii, przede wszystkim były to: renesansowe edycje Pisma Świętego, gramatyki i słowniki języka hebrajskiego doby renesansu, dzieła i listy czołowych postaci renesansu i reformacji, dokumenty katolickich i różnowierczych instytucji (szczegółowy opis tekstów źródłowych na s. 271-289).

Rozprawa składa się z trzech rozdziałów, które pozostają względem siebie w logicznym, postępującym ciągu weryfikacji zakresu i formy recepcji zachodnioeuropejskiej hebraistyki w Rzeczypospolitej okresu renesansu. Rozdział pierwszy (s. 23-109) przybliży narodziny i rozwój studiów hebrajszczyzny biblijnej w Europie. Omówiwszy specyfikę podejścia do studiów nad językiem hebrajskim u luteran, kalwinów, zwinglian oraz w radykalnych odłamach reformacji, ks. Pietkiewicz ukazuje katolickie studia hebraistyczne, w których rozwoju – w obliczu zagrożenia ze strony reformacji – kluczową rolę odegrali jezuita (wymienić tylko nazwisko najwybitniejszego hebraisty jezuitskiego Roberta Bellarmina). W ostatniej części pierwszego rozdziału prezentuje pomoce do studiów hebraistycznych wykorzystywanych przez chrześcijańskich uczonych w XVI w. (edycje Biblii hebrajskiej, przekłady Biblii na języki nowożytny, gramatyki i słowniki języka hebrajskiego autorstwa uczonych chrześcijańskich).

W rozdziale drugim ks. Pietkiewicz opisuje (s. 111-180) studia hebraistyczne w renesansowej Rzeczypospolitej. Autor wychodzi od humanistycznego nurtu studiów hebraistycznych, który rozwinął się w Akademii Krakowskiej. Tam ok. 1528 r. powstała pierwsza katedra języka hebrajskiego. Z czasem, wraz z rozwojem reformacji, polska hebraistyka, podobnie jak zachodnioeuropejska, nabrała różnych odcieni wyznaniowych. W kolejnej części drugiego rozdziału ks. Pietkiewicz przedstawia różne nurty reformacji w Polsce (luteranie, kalwini, arianie), przybliżając zarazem związane z nimi środowiska rozwijające studia nad językiem hebrajskim. Prezentację rodzimych studiów hebraistycznych zamyka omówienie

Romuald Pietkiewicz. W poszukiwaniu „szczyrego słowa Bożego”

katolickich studiów hebraistycznych, które są związane przede wszystkim z polskimi jezuitami.

W ostatnim, trzecim rozdziale rozprawy (s. 181-263), ks. Pietkiewicz analizuje polskie przekłady Biblii hebrajskiej jako rezultat recepcji renesansowej hebraistyki w Rzeczypospolitej. W punkcie wyjścia omawia genezę i historię przekładów, które ukazały się do 1638 r.: Biblii brzeskiej (1563), Biblii nieświeskiej (1572), Jakuba Wujka (1599) oraz Biblii gdańskiej (1632). Następnie ks. Pietkiewicz rekonstruuje toczącą się w środowisku polskich hebraistów dyskusję nad wyborem podstawy przekładu Pisma Świętego oraz jego koncepcją. Kolejna część trzeciego rozdziału to zestawienie źródeł polskich przekładów Biblii hebrajskiej, które autor rekonstruuje na bazie przedmów i dedykacji do poszczególnych wydań Pisma Świętego, wybranych not marginalnych oraz komentarzy ciągłych do tekstu biblijnego. Przykłady, które przeanalizował (w łącznej liczbie dwudziestu czterech), zestawia w ostatniej części rozdziału trzeciego.

Monografię zamyka zwięzłe zakończenie, w którym ks. Pietkiewicz dokonuje całościowej charakterystyki zachodnioeuropejskiej hebraistyki w Rzeczypospolitej doby renesansu (s. 266-270). Wyszczególnionych przez niego osiem aspektów tej recepcji koresponduje z postawionymi we wstępie ośmioma pytaniami wyznaczającymi szczegółowe cele pracy (s. 19). Na końcu książki umieszczona jest bibliografia (s. 271-304) oraz streszczenie w języku angielskim (s. 305-308). Dodajmy, iż spis treści (w języku polskim i angielskim – s. 5-8) oraz wykaz skrótów (s. 9-12) wraz z wykazem zasad transkrypcji alfabetu hebrajskiego i aramejskiego (s. 13) znajdują się na początku pracy.

Rozprawa ks. Pietkiewicza zasługuje na najwyższą ocenę. Jest to zasługa najpierw jego warsztatu naukowego, który od strony formalnej objawia się nie tylko w ogromnej precyzji prowadzonego dyskursu naukowego, ale też w jego narracyjności. Dzięki temu rezultaty badań przez niego prowadzonych są zrozumiałe czytelnikom niekończennie posiadającym przygotowanie bibliologiczne czy hebraistyczne. Troska o czytelnika przejawia się również w ząbębiającej się narracji między poszczególnymi częściami pracy, które pozostają względem siebie w logicznym porządku, by nie powiedzieć, że od strony dyskursu naukowego w ciągu przyczynowo-skutkowym.

Walory rozprawy ks. Pietkiewicza leżą jednak przede wszystkim w jej wymiarze treściowym, merytorycznym. Oto bowiem po raz pierwszy został podjęty w literaturze polskiej problem relacji zachodzących między hebraistyką zachodniej Europy i hebraistyką Rzeczypospolitej doby renesansu. Wprawdzie kwestie dotyczące przekładów Biblii na język polski w XVI w. były podnoszone przez wielu autorów (w tym również w rozprawie doktorskiej

ks. Pietkiewicza), podobnie też temat drukarstwa hebrajskiego i hebraistycznego w renesansowej Polsce (wspomnieć tylko prace K. Pilarczyka), to jednak próba całościowej rekonstrukcji hebraistyki polskiej tego okresu, do tego z pytaniem o jej relację do zachodnioeuropejskiej hebraistyki, jest podejściem absolutnie nowym, wypełniającym lukę istniejącą dotąd w nauce polskiej. Dzięki badaniom ks. Pietkiewicza hebraistyka polska jawi się jako część wielkiego organizmu hebraistyki europejskiej, która dynamicznie rozwija się w XVI w. jako jeden z owoców humanizmu i reformacji. Do tego podjęta przez ks. Pietkiewicza weryfikacja źródeł oraz podstawy i koncepcji przekładów Biblii z języków oryginalnych na język polski w XVI w. (s. 225-263) stanowi novum w nauce polskiej i wskazuje kierunek przyszłych badań filologicznych w analizie porównawczej polskich przekładów Biblii omawianego okresu.

W pracy reprezentującej tak wysoki poziom naukowy uchybienia natury formalnej są rzadkie. Jeśli się pojawiają, to dotyczą kwestii bibliograficznych. Pozostaje jednak kilka uwag, które zostaną wypowiedziane z myślą o jeszcze większej recepcji przeprowadzonych przez ks. Pietkiewicza badań.

1. Pewną trudność w lekturze sprawia brak indeksu nazwisk. W monografii powraca się wielokrotnie do tych samych osób, o których informacje są nierzadko rozrzucone w kilku miejscach. Indeks niewątpliwie ułatwiłby dociekliwemu czytelnikowi przywołanie czy skonfrontowanie informacji czytanych wcześniej.

2. Dzieje przekładu Biblii brzeskiej (s. 125-138) zostają zaprezentowane w sposób niezwykle drobiazgowy. Ks. Pietkiewicz przybliży blisko dwadzieścia postaci zaangażowanych w ten przekład, starając się ustalić ich rzeczywisty wkład w tłumaczenie. W którymś jednak momencie autor skupia się na pobocznym (wprawdzie istotnym dla zahamowania prac nad przekładem w 1559 r.) wątku sporów dogmatycznych w łonie polskiego kalwinizmu, wskutek czego zostaje zachwiana ciągłość narracji. Do tego rodzi pytania podsumowanie tego etapu badań na s. 137, w którym grono bezpośrednich tłumaczy zostaje zawężone do pięciu osób – Orszak, Statorius, Thénaud, Lubelczyk i Schoman (co jest w pełni uzasadnione), zaś wkład pozostałych zostaje uznany za enigmatyczny (tu wymienia się kolejne cztery nazwiska) lub pozostający w sferze domysłów. Powstaje jednak pytanie, jak ma się to do tego, co pisze autor np. na s. 135 o roli Franciszka Lismanina w pracach nad przekładem Biblii brzeskiej. Czytelnik nie znajdzie też w opisie historii powstania Biblii brzeskiej informacji na temat ukończenia prac nad przekładem i na temat jego druku. Wzmianka o edycji Biblii brzeskiej w 1563 r. pojawia się dopiero na s. 183 przy omawianiu polskich przekładów Biblii

Romuald Pietkiewicz. W poszukiwaniu „szczyrego słowa Bożego”

w okresie renesansu. Podobne problemy w śledzeniu historii przekładu napotyka się przy Biblii gdańskiej (s. 138-140.186).

3. W samym zestawieniu porównywanych przekładów i zrelacjonowanych z nimi tekstów źródłowych (s. 226-261) zauważa się pewną niekonsekwencję w przywoływaniu odpowiednich wersji tekstu, gdyż ks. Pietkiewicz ogranicza się niekiedy tylko do przekładów nowożytnych z pominięciem tekstu hebrajskiego i jego starożytnych przekładów (por. analizę przekładu Wj 2,15; Kpł 11,16-18.22; Sdz 16,1; 2 Sm 5,6; Ez 38,2).

4. Po lekturze ostatniego rozdziału, w którym można znaleźć studium porównawcze polskich przekładów Biblii z XVI w. zmierzające do ustalenia źródeł i koncepcji tłumaczeń, Autor pozostawia czytelnika z pewnym niedosytem. Jego analiza porównawcza nie ma bowiem charakteru systematycznego studium, lecz ogranicza się do przebadania przekładu dwudziestu czterech fragmentów tekstu hebrajskiego Biblii (ich długość sprowadza się niemal we wszystkich przypadkach do jednego wersetu). Tego rodzaju podejście pozwala na zidentyfikowanie źródeł leżących u podstaw tłumaczenia tych właśnie tekstów, jak również zastosowanej w ich przekładzie techniki. Pozostaje jednak pytanie, czy przy tak wąskim, selektywnym materiale można postawić wnioski o charakterze bardziej ogólnym, które obejmowałyby całość tłumaczenia. Do tego rodzi się pytanie, w jakim stopniu zidentyfikowane zjawiska ograniczają się do danego fragmentu przekładu i mają charakter doraźny, a w jakim stanowią już pewną „technikę” świadomie i systematycznie stosowaną w całości przekładu. By odpowiedzieć na te pytania, potrzeba znacznie szerszego zakresu badań, jak zauważa to sam ks. Pietkiewicz w zakończeniu swojej pracy, mówiąc o zasadności przyszłego studium opartego na tekście biblijnym obejmującym kilka rozdziałów lub wybrane księgi (s. 270).

Ta ostatnia uwaga stanowi wyraz nadziei, iż ks. Pietkiewicz będzie kontynuował dalej swoje studia nad polską hebraistyką nie tylko doby renesansu. Jego kompetencje bibliologiczne i egzegetyczne pozwalają mu na prowadzenie badań interdyscyplinarnych, które wypełnią istniejące wciąż luki w badaniach nad polskimi przekładami Pisma Świętego.